

Krystyna Pankowska

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-1008-7096

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.1-2.04

Irena Wojnar. Humanistka i pedagog (1924–2021)

Irena Wojnar. Humanist and pedagogue (1924–2021)

ABSTRACT: The aim of the article is to present the life and thoughts of Irena Wojnar, an outstanding figure of contemporary Polish pedagogy. The article recalled the unique path of education of I. Wojnar in Poland and abroad, including obtaining a doctorate at the Sorbonne in Paris. The above-average scientific activity in the country and in the international arena was also presented. Then, the theory of aesthetic education was presented, based on an interdisciplinary theory of a humanistic and social nature, which is the basis of the Polish school of education through art. The research activity of I. Wojnar was also presented, related to the activities of Komitet Polska 2000 Plus, concerning analyzes of the contemporary world. This activity became the basis for the formulation of humanistic alternatives by I. Wojnar. The article was created as a result of biographical research, analysis of source materials and own memories related to the person of prof. Irena Wojnar.

KEYWORDS: pedagogics, educational alternatives, humanistic sensitivity, art, theory of aesthetic education.

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest przedstawienie życia i myśli Ireny Wojnar, wybitnej postaci współczesnej polskiej pedagogiki. W artykule przypomniana została wyjątkowa droga kształcenia I. Wojnar w Polsce i zagranicą, w tym uzyskanie przez nią doktoratu na paryskiej Sorbonie. Zaprezentowana została także ponadprzeciętna aktywność naukowa w kraju i na arenie międzynarodowej. Następnie przedstawiona została teoria wychowania estetycznego, oparta na interdyscyplinarnej teorii o charakterze humanistyczno-społecznym, stanowiąca podstawę polskiej szkoły wychowania przez sztukę. Ukazano także aktywność naukowa I. Wojnar związana z działalnością w ramach Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, dotycząca analiz współczesnego świata. Aktywność ta stała się podstawą do sformułowania przez I. Wojnar humanistycznych alternatyw. Artykuł powstał w wyniku badań biograficznych, analizy materiałów źródłowych oraz wspomnień własnych związanych z prof. Ireną Wojnar.

SŁOWA KLUCZOWE: pedagogika, edukacyjne alternatywy, humanistyczna wrażliwość, sztuka, teoria wychowania estetycznego.

Irena Wojnar, do końca życia czynna zawodowo profesor Uniwersytetu Warszawskiego, zmarła w 2021 roku w wieku 97 lat¹. Wraz z Nią odeszła epoka dawnej funkcji i oblicza uniwersytetu, realizującego misję kształcenia umysłu na równi z etyczną wrażliwością człowieka. W obszarze pedagogiki, sytuowanej dziś jako dyscyplina wśród nauk społecznych, była uważana za wielką humanistkę. Patrzyła na procesy edukacyjne przez pryzmat „otwierania” człowieka oraz rozwijania jego osobistej kultury rozumianej jako sposób życia. Stworzyła polską szkołę wychowania przez sztukę opartą na interdyscyplinarnej teorii o charakterze humanistyczno-społecznym.

Ścieżki kształcenia i aktywność zawodowa

Droga życiowa I. Wojnar to niezwykle interesujący i wyjątkowy proces kształcenia oraz samokształcenia. W okresie międzywojennym Irena Gliwkówna² uczyła się w warszawskiej pensji dla dziewcząt, zatem początek edukacji miał charakter tradycyjny. Wybuch wojny zmienił jednak jej dotychczasowy tok kształcenia. Naukę kontynuowała na tajnych kursach licealnych, gdzie spotkała wielu wybitnych nauczycieli, i gdzie, w tych jakże trudnych warunkach, kształtowały się zręby jej późniejszych poglądów na świat i wychowanie człowieka³. Po zakończeniu wojny ukończyła studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego ze stopniem magistra filozofii w dziedzinie pedagogiki⁴. Podczas studiów zdobyła również wykształcenie w zakresie filologii francuskiej, polskiej i angielskiej. Na uniwersyteckich ścieżkach spotkała mistrzów wielkiej przedwojennej humanistyki, takich jak: Władysław Tatarkiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Julian Krzyżanowski. Wspominając tamte czasy w jednym z wywiadów mówiła: „Uważam

¹ W trakcie uroczystości z okazji wręczenia Jej medalu Uniwersytetu Warszawskiego w roku 2008 przemawiała następująco: „Mój kochany Uniwersytecie, z którym od zawsze związany jest mój, nie tylko uniwersytecki, los. [...] Prawdą jest, że poza Uniwersytem Warszawskim nie pracowałam nigdy w żadnej innej instytucji, a więc wypełniając różne formalne druki, miałam prawo wpisywać jako jedyne i podstawowe miejsce pracy Uniwersytet Warszawski. Można wszakże zastanawiać się nad tym, czy było to rzeczywiście miejsce pracy, czy bardziej może styl życia, sposób życia” (maszynopis przemówienia – źródła własne autorki tekstu).

² Irena Gliwkówna to panięskie nazwisko Ireny Wojnar. Jej rodzina pochodziła z Odessy. Była córką inżyniera Stefana Gliwki i Emmy Perzanowskiej z domu Lubicz, przybyłych do Warszawy po Rewolucji Październikowej i pierwszej wojnie światowej.

³ Jednym z jej konspiracyjnych nauczycieli był Bogdan Suchodolski, z którym przez wiele późniejszych lat współpracowała. Na tajnych kompletach spotkała również m.in. Sergiusza Hessena.

⁴ Pracę magisterską pt. „Udział w związkach młodzieży jako jedna z form przeżywania młodości” napisała pod kierunkiem prof. Bogdana Suchodolskiego.

to za wielki przywilej, wielki zaszczyt tych ludzi poznać i chodzić na ich wykłady. To był Uniwersytet oparty na swobodzie studiowania, nie było żadnej siatki godzin [...] To była szczególna atmosfera intelektualna” (Pankowska, 2004, s. 102).

Po ukończeniu studiów Irena Gliwkówna rozpoczęła pracę na uniwersytecie jako asystentka-wolontariuszka. „Praca asystentów koncentrowała się wówczas na porządkowaniu księgozbioru, nie było wtedy odrębnych bibliotekarzy” (Wojnar, 2016, s. 455) – mówiła w jednym z wywiadów, wspominając początek swojej pracy naukowej. Były to niezwykle trudne lata pod względem ideologicznym, lata stalinowskiego terroru i politycznych represji, związane z brutalnym ograniczaniem autonomii uczelni.

W późnych latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku, po odwilżowym otwarciu na świat zaistniała szansa dla młodych pracowników naukowych otrzymania stypendium na pobyt w zagranicznych uczelniach. W roku 1957 Wojnar (nazwisko przyjęła po mężu) wyjechała do Włoch, gdzie odbywała studia w zakresie języka włoskiego na uniwersytecie w Perugii. W następnym roku, jako stypendystka Fundacji Forda, uzyskała możliwość kształcenia na paryskiej Sorbonie. Po trudnych latach stalinowskich w Polsce na nowo zeknęła się tam ze swobodą studiowania i myślą pedagogiczno-filozoficzną wielkich myślicieli. Na Sorbonie pozostawała pod opieką naukową dwu wybitnych postaci: profesora estetyki Etienne’a Sourieau i profesora pedagogiki Maurice’a Debesse’a. Dzięki nim studia francuskie otworzyły Irenę Wojnar na problematykę sztuki i wychowania. Pobyt był początkowo przewidziany na pół roku, jednak przedłużył się, ponieważ francuscy mentorzy zaproponowali jej studia doktoranckie. Był to nieprawdopodobny zaszczyt i jednocześnie ogromne wyzwanie, które skromna studentka z Polski podjęła, przebywając w Paryżu od grudnia 1957 do maja 1961 roku. Wiązało się to jednak z jej strony nie tylko z ogromną mobilizacją intelektualną, lecz także z problemami organizacyjno-bytowymi. Pamiętajmy, że były to lata żelaznej kurtyny, doktorantka nie mogła liczyć na pomoc z biednej Polski, niewielkie stypendium wystarczało jedynie na bardzo skromne utrzymanie⁵. Mimo to Wojnar wykorzystywała każdą okazję, by zwiedzić Europę, tak wówczas niedostępną dla Polaków.

⁵ Dodatkowo stypendium skończyło się zanim Wojnar zdała ostatnie egzaminy i obroniła swoją dysertację, końcówka pobytu w Paryżu była więc nad wyraz trudna. Proces recenzowania pracy doktorskiej i następnie obrony przedłużył jej pobyt o kolejne pół roku. Był to kolejny czas, który spędzała z dala od kraju i bliskich, nie mogąc przyjechać do Polski, z obawy, że nie otrzyma pozwolenia od władz na powrót do Paryża (w ciągu kilku lat była tylko raz w kraju).

Kontakt z myślą naukową profesorów Etienne'a Sourieau i Maurice'a Debessa sprawił, że Wojnar zainteresowała się nowoczesną estetyką⁶ jako filozoficzną refleksją o sztuce w zakresie jej oddziaływania na postawy i życie człowieka. W 1960 roku uzyskała stopień doktora Uniwersytetu Paryskiego (Sorbona) właśnie w dziedzinie estetyki, a rozprawa, która następnie ukazała się drukiem pod tytułem *Esthetique et pedagogie*⁷, dotyczyła możliwości wychowawczych sztuki.

Po powrocie z Francji całe późniejsze życie naukowe Wojnar związane było z Wydziałem Pedagogicznym UW, gdzie przeszła przez wszystkie akademickie szczeble⁸ oraz przez ponad trzydzieści lat kierowała zespołem Pracowni Teorii Wychowania Estetycznego, którą stworzyła⁹. W Księdze Pamiątkowej z uroczystości otwarcia Pracowni w roku 1967 istnieją wpisy takich naukowych znakomitości, jak Władysław Tatarkiewicz i Tadeusz Kotarbiński, z którymi Wojnar przez wiele lat utrzymywała intelektualny kontakt. Z pewnością świadczy to o jej pozycji w ówczesnym świecie naukowym.

Była również związana z ośrodkami akademickimi we Włoszech. W latach 1986–1997 prowadziła coroczne wykłady i seminaria na uniwersytecie w Padwie (wykłady uzyskały wydanie książkowe pt. *Pedagogia e valori umani, 10 lezioni all'Universita degli Studi di Padova* (Wojnar, 1990). Jej myśl pedagogiczna była tam niezwykle ceniona, stała się tematem licznych opracowań, w tym także dysertacji doktorskiej. Sama na Uniwersytecie Warszawskim wypromowała około 30 doktoratów i setki prac magisterskich.

Wojnar była bardzo aktywna na arenie międzynarodowej. Utrzymywała ożywione kontakty z różnymi organizacjami i stowarzyszeniami zagranicznymi. Była wieloletnim członkiem władz prestiżowej organizacji międzynarodowej INSEA (International Society for Education through Art), gdzie w latach 1988–1991 pełniła również funkcję wiceprzewodniczącej. Z jej inicjatywy po-

⁶ Zainteresowanie to skierowało ją ku międzynarodowemu i polskiemu środowisku filozofów estetyków. Była aktywnym członkiem francuskiego Towarzystwa Estetycznego (Societe Francaise d'Esthetique) oraz Polskiego Towarzystwa Estetycznego. Uczestniczyła w międzynarodowych kongresach estetyki. Z jej wyborem, wstępem i częściowym przekładem ukazała się *Antologia współczesnej estetyki francuskiej*, PWN, Warszawa 1980).

⁷ Tytuł polskiego wydania to *Estetyka i wychowanie*, PWN, Warszawa 1964 (drugie wydanie w roku 1970). Istnieją również przekłady na język włoski i hiszpański.

⁸ Od stanowiska adiunkta, następnie docenta (habilitowała się w 1965 r. na podstawie pracy pt. *Perspektywy wychowawcze sztuki*, wydanie książkowe: Warszawa 1966), po profesora nadzwyczajnego (1976) i zwyczajnego (1985).

⁹ Aktualnie Zakład Edukacji Estetycznej i Studiów nad Kulturą (nazwa Zakładu stworzona wspólnie z prof. I. Wojnar).

wstał Polski Komitet INSEA (1989). Jako ekspert w zakresie wychowania przez sztukę współpracowała także z UNESCO. Była członkiem Societe Francaise d'Esthetique. W Polsce zasiadała w Prezydium Polskiej Akademii Nauk, w Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN, w Komitecie Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN. Była członkiem Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Polskiego Towarzystwa Estetycznego.

Sztuka w myśli pedagogicznej prof. Wojnar

Irena Wojnar była uczennicą i wieloletnią bliską współpracowniczką Bogdana Suchodolskiego, którego spotkała po raz pierwszy na podziemnych kompletach w przedwojennej Warszawie, i który już wtedy wywarł głęboki wpływ na jej sposób pojmowania kultury jako miejsca człowieka w świecie¹⁰. Orientacja na świat kultury stała się też podstawą sformułowanej przez nią teorii wychowania estetycznego, sytuowanej w ramach pedagogiki ogólnej.

Przez wszystkie lata uniwersyteckiej pracy upowszechniała i rozwijała teorię wychowania przez sztukę, której podstawą był europejski humanizm. Teoria ta ma charakter interdyscyplinarny, nawiązuje zatem do estetyki definiującej sztukę i rozpatrującej jej trwałość i zmienność, do socjologii uwzględniającej społeczny kontekst dzieła oraz do psychologii uwzględniającej swoistość przeżycia estetycznego. Wojnar napisała wiele książek z zakresu teorii wychowania estetycznego i pedagogiki ogólnej, w tym takich jak: *Estetyka i wychowanie*, *Estetyczna samowiedza człowieka*, *Sztuka jako podręcznik życia*, *Humanistyczne intencje edukacji*, *Humanistyczne przesłanki niepokoju*. Jej *Teoria wychowania estetycznego* z 1976 roku zyskała aż cztery wydania.

Wychowanie estetyczne było przez Wojnar rozumiane jako element całego procesu wychowania, ale również jako element kultury jako takiej. Człowiek bowiem, jak twierdziła, tworzy sztukę, ale sztuka także wyraża i współtworzy człowieka. Inspirowały ją myśli Janiny Mortkowiczowej, Stanisława Ossowskiego, Stefana Szumana. Nawiązując do ich prekursorskich rozważań na temat sztuki w wychowaniu oraz francuskich badań i inspiracji naukowych, wykryształizowała autorską koncepcję edukacji estetycznej. Wyraziła ją najpełniej we wspomnianej już książce *Teoria wychowania estetycznego. Zarys problematyki* (Wojnar, 1976). Koncepcja ta dotyczy dwoistego procesu wychowawczego: z jednej strony jest to wychowanie do sztuki, rozumiane przez Wojnar jako

¹⁰ Niejednokrotnie wspominała, że pierwszy kontakt z profesorem odbył się za pośrednictwem książki jego autorstwa pt. *Kochaj życie, bądź dzielny* (wyd. w roku 1927), która była przedwojenną lekturą szkolną.

kształcenie kultury estetycznej człowieka, jego wrażliwości na sztukę i piękno, wyposażanie go w umiejętność odbioru sztuki, z drugiej zaś – wychowanie przez sztukę jako proces kształtowania przede wszystkim postaw moralnych i umysłowych człowieka. Warunkiem niezbędnym jest tu osobiste przeżycie estetyczne świadczące o intensywności kontaktu jednostki ze sztuką w zintegrowanym działaniu wyobraźni, emocji i intelektu. Wojnar wskazuje przede wszystkim na istotny udział sztuki w wychowaniu moralnym, ale także pobudzającym aktywność twórczą. Wychowanie estetyczne jest zatem tożsame z wychowaniem jako takim, a sztuka stanowi doskonałe narzędzie tego procesu.

Ponadto sztuka jest według Wojnar jednym z głównych sposobów zdobywania tzw. wiedzy osobistej, „nadaje barwy i kształty «szarej» wiedzy podręcznikowej, ukazuje fakty i wydarzenia w ich zindywidualizowanych aspektach i nastrojach” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 20). Nade wszystko jednak ułatwia procesy rozumienia, w tym treści przeżyć i doświadczeń innych ludzi, co ma w równym stopniu charakter poznawczy, jak i moralny. Wojnar powołuje się w tym miejscu na myśl Herberta Reada, który pisał, że prawdziwą funkcją sztuki jest wyrażanie uczucia i przekazanie zrozumienia. „Nie przypadkiem sztukę określono jako wycieczkę w sferę istnienia drugiego człowieka – mówi Wojnar – Tego typu «wycieczka» stanowi szczególnego rodzaju ćwiczenie empatyczne, cenne dla budowania zrozumienia między człowiekiem a człowiekiem, między «ja» i «ty»” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 21).

Irena Wojnar twierdzi, że w samej istocie sztuki, o której mówi się, że pomaga kierować duszami, służy ich upiększaniu czy oczyszczaniu, znajdują się pewne mechanizmy preedukacyjne. Odwoływali się do nich różni myśliciele i twórcy niezwiązani ze środowiskami pedagogicznymi, do których Wojnar często nawiązuje. I tak, na przykład, jako jednego z pierwszych wymienia Fryderyka Schillera, który w *Listach o estetycznym wychowaniu człowieka* przedstawił koncepcję wewnętrznej harmonii człowieka, konieczność i potrzebę harmonizowania sprzecznych ze sobą aspektów ludzkiej natury: tego, co trwałe, duchowe, metafizyczne, z tym, co biologiczne, materialne, śmiertelne. Był to swego rodzaju początek myślenia utopijnego kategoriami sztuki, któremu Wojnar hołdowała na wszystkich etapach drogi naukowej.

W szczególny sposób honorowała też Reada¹¹, który, choć pisał o wychowaniu, nie był pedagogiem, jednak większość życia poświęcił sprawom

¹¹ Read był poetą, teoretykiem sztuki, działaczem społecznym. Warto w tym miejscu przywołać szczególne wyznanie I. Wojnar, która również twierdziła, że nie jest pedagogiem z wyboru, że zdecydował o tym splot wydarzeń i spotkań intelektualnych (Pankowska, 2004, s. 99–100).

edukacji, zwłaszcza edukacji artystycznej. Jego koncepcja ocalenia człowieka przez sztukę, bliska Irenie Wojnar, była kolejną wielką utopią, na którą zwraca ona uwagę. Sztuka w funkcji pobudzania wrażliwości, wyobraźni, sposobu przeżywania świata może ukształtować człowieka nie tyle zrównoważonego, zharmonizowanego wewnątrz, jak pisał Schiller, lecz takiego, który funkcjonuje dzięki różnorodności swoich dyspozycji psychicznych i nieustannie wzbogacanych możliwości. Jednocześnie w koncepcji tej bardzo wyraźnie podkreślona jest konieczność krytycznego myślenia o świecie. Wychowanie przez sztukę związane jest z odpowiedzialnością człowieka za świat. Jeśli bowiem człowiek jest istotą twórczą, musi ponosić odpowiedzialność za skutki swoich działań. We *Wstępie* do polskiego wydania książki Reada *Wychowanie przez sztukę* Wojnar przywołuje znaną metaforę, porównującą współczesnego człowieka do ptaka, którego skrzywiony, nierównomierny lot odbywa się za pomocą tylko jednego skrzydła intelektu, ponieważ skrzydło uczuć i wyobraźni jest okaleczone, niepełnosprawne, jak byśmy dziś powiedzieli. Człowiek taki żyje w świecie, który sam stworzył, i który wymaga naprawy, przebudowy, udoskonalenia. Człowiek taki wymaga też nowej harmonii ze światem (Wojnar, 1976). Jak bowiem pisał Bogdan Suchodolski, mistrz i nauczyciel, na którego Wojnar się powołuje:

Trudno uwierzyć w ten łatwy i optymistyczny mit, że można naprawić trwale świat, nie naruszając zła zaczajonego w ludzkich sercach, podobnie jak trudno pokrzepiać się nadzieją, że rekonstrukcja serca, nawet gdyby mogła być dokonana cudownymi sposobami, uczyni rzeczą nieważną lub zbędną rekonstrukcję świata (Pankowska, 2010, s. 19).

Możliwości wychowawcze sztuki w kształtowaniu postaw moralnych człowieka zauważane były od dawna. Wojnar rozróżnia je, nazywając afirmatywnymi bądź dramatycznymi. Wskazuje, między innymi, na zależność między postawą bohaterów literackich a ich oddziaływaniem wychowawczym. Wychowanie, mające charakter afirmatywny, odwołuje się do dzieł jednoznacznych moralnie i prowadzi do kształcenia umiejętności odróżniania dobra i zła. Taki model edukacji estetycznej, polegający na przekazywaniu dobrych wzorców, sprawdzający się w kształceniu młodszych odbiorców sztuki (przykładem wprowadzanie dzieci w świat baśni), odrzucałby jednak dzieła sztuki niemające jednoznacznej wymowy moralnej. Dzieła te sięgają w głąb tragicznych układów ludzkich. „I w takim przecież wypadku – mówi Wojnar – należy dostrzeżać oddziaływanie wychowawcze typu moralnego, jego charakter jest jednak dramatyczny, nierzadko wstrząsający” (Wojnar, Pielasińska, 1990, s. 20). Wy-

maga on odbiorców dojrzszych, mających już pewne osobiste doświadczenia życiowe. Oba typy wychowania spełniają jednak ważne funkcje. Typ afirmatywny prowadzi do sądów i ocen, typ dramatyczny polega na kształceniu rozumienia. Wojnar zwraca uwagę, jak ważne jest zatem stopniowanie trudności w doborze treści i w organizowaniu przeżyć estetycznych.

W swojej koncepcji docenia rolę nauczyciela, porównuje jego pracę z pracą artysty:

Analogia między pracą nauczyciela, a pracą artysty jest frapująca. Artysta tworzy nie „na wzór i podobieństwo”, ale zgodnie z wymaganiami tworzywa, z obiektywnymi prawami świata, w którym żyje. Tworzy także i według swojej własnej wizji. Na swój sposób świat ten przetwarza, w każdorazowym akcie twórczym współtworząc jakby nieco różnego siebie. Nauczyciel także dysponuje określonym tworzywem, ograniczony jest określonymi prawami, ma szansę stworzyć nowe wartości w ludziach, a tym samym także i w swoim własnym świecie. Szansę tę może wykorzystać tym lepiej, im więcej sam posiada inwencji i wyobraźni, im większą wiedzę i bogatszą wrażliwość (Wojnar, 1968, s. 144).

Ma więc na względzie nauczyciela estetycznego, którego zadaniem nie tylko jest uprzystępnianie sztuki, jak mówił Stefan Szuman, ale także on sam winien być wychowywany przez sztukę (Wojnar, 1968). Jak bowiem twierdziła:

Ma wiele cech prawdziwości pozorny paradoks, że realizacja wychowania przez sztukę – ludzi w naszym świecie – w znacznym stopniu uwarunkowana jest wychowywaniem przez sztukę właśnie nauczycieli (Wojnar, 1968, s. 144).

To ostatnie przeświadczenie nie pozostało jedynie w sferze teorii, ponieważ Wojnar ze swoim zespołem przez wiele lat (1964–1978) organizowała wakacyjne kursy wychowania estetycznego dla nauczycieli w ramach współpracy ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego (Wojnar, Witalewska, Lipowski, 2009).

Humanistyczne alternatywy wobec kryzysu wartości

Wojnar pisała o humanistycznych intencjach edukacji i walczyła o nie z pełną mocą w zmieniającym się ostatnio paradygmacie kształcenia uniwersyteckiego. Zajmując się przez wiele lat problematyką „wychowania przez sztukę” wierzyła, że służy ono obronie i edukacji ludzi wrażliwych i twórczych oraz, że spełnia swoją funkcję. Wspominając kursy wychowania estetycznego dla nauczycieli pisała:

W tamtych latach, mimo znanych trudności i ograniczeń, istniał klimat sprzyjający myśleniu i działaniu w duchu strategii humanistycznej, a humanistyczna wrażliwość była uznawana za źródło pożądanych postaw ludzkich, przede wszystkim postaw tych wszystkich, którzy realizują pracę z ludźmi i wśród ludzi. [...] Wydawało się oczywiste, że dzięki obcowaniu ze sztuką i jej uprawianiu w sposób nieprofesjonalny jednostka ludzka osiąga dyspozycje szczególnie delikatne i cenne dla stosunków między człowiekiem a człowiekiem, a więc postawę empatyczną, umiejętność odczytywania przesłań płynących od drugiego człowieka, otwartość umysłu, wyobraźnię jako zdolność przewidywania skutków własnego postępowania (Wojnar, Witalewska, Lipowski, 2009, s. 11).

Z czasem zaczęła mówić, że świat nie spełnia pokładanych w nim oczekiwań, że staje się coraz mniej przyjazny dla człowieka. Pisała:

U progu naszego stulecia artyści ze smutkiem stwierdzali, że chwieje się obraz świata i świat obrazu; my natomiast możemy dodać, że chwieje się sens wartości i wartość idei humanizmu (Wojnar, 2000, s. 7).

Tezę o kryzysie świata wartości powtarzała w trakcie licznych wystąpień, poddając krytycznej analizie współczesne zmiany w świecie:

Doświadczenia społeczne i edukacyjne wieku dwudziestego mają swoistą dramaturgię. Nadziejom i deklaracjom ujmowanym w kategoriach programów i deklaracji towarzyszyły rychle rozczarowania i klęski, prowadzące wszakże do przygotowywania nowych programów i werbalizacji nowych nadziei. Tę dramaturgię określa nadużywany dziś nieco termin „wyzwania”. Jest to nowa i niezwykle aktualna kategoria pojęciowa. Stanowią bowiem jednocześnie obszar zagrożeń i szans, pojawiający się nieustannie na wciąż nowym i wyższym etapie cywilizacyjnego rozwoju. Związane są w sposób logiczny i nieuchronny z wspomnianą już kategorią alienacji. Za pomocą tego terminu zwykło się określać niebezpieczną, pogłębiającą się sprzeczność między człowiekiem a tworzonymi przez niego obszarami rzeczywistości, zwłaszcza nauką i techniką, ale nierzadko także i sztuką oraz strukturami społecznej organizacji (Wojnar, 2000, s. 35).

Irena Wojnar często powoływała się na raporty badaczy z kręgu Klubu Rzymskiego, które wywarły duży wpływ na jej sposób myślenia i postrzegania świata.

Liczne „diagnozy naszego czasu” przygotowywane są przez różne gremia kompetentnych specjalistów, którzy odnotowują równoległość materialnych sukcesów ludzkości i negatywy jej kondycji społeczno-moralnej (Wojnar, 2000, s. 36).

Ta perspektywa przyświecała również oglądowi współczesnej rzeczywistości, pod kątem licznych zagrożeń, przez Komitet Prognoz przy Prezydium PAN, którego Wojnar była aktywnym członkiem, i gdzie przez wiele lat współpracowała z Suchodolskim¹².

Członkowie Komitetu, specjaliści wielu dyscyplin, w tym nauki i techniki, zajmowali się od początku jego istnienia ważnymi problemami współczesnego świata. Ostatnie lata pracy Komitet poświęcił takim tematom, jak: „Zagrożenia globalne barierami rozwoju”, „Dokąd zmierza Europa” oraz „Czy Świat należy urządzić inaczej?”. Tematy te były dyskutowane w trakcie serii konferencji i seminariów, a ich rezultatem stały się liczne publikacje książkowe. Zawierają one treści krytycznie oceniające rzeczywistość, analizujące możliwe niebezpieczeństwa, wskazujące na konieczność zmian i nowych rozwiązań.

Ostatnie współorganizowane przez Wojnar sesje naukowe w ramach Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” poświęcone były głównie problematyce ekonomii i wzrostu gospodarczego, stanowiących smutny przyczynek do klęski idei społecznej sprawiedliwości, świadczących o upadku myślenia humanistycznego w kreowaniu wizji świata. Hasłem przewodnim seminariów, które odbywały się w Warszawie, w dostojnych murach Pałacu Staszica, były więc „Humanistyczne alternatywy”. Dla przykładu, w tym właśnie cyklu poddana została analizie encyklika Papieża Franciszka *Laudato si* jako alternatywna wizja świata, a kolejne spotkanie poświęcone było dylematom kultury pokoju. W trakcie spotkań Wojnar przywoływała kategorie pojęciowe odnoszące się do myślenia alternatywnego, ujawniające szczególne znaczenie humanistycznej wrażliwości, traktowanej jako umiejętność rozróżniania świata rzeczy i świata wartości. Każdorazowo zapowiadała potrzebę dalszych analiz poruszanych problemów w szerokiej perspektywie koncepcji humanizmu rozumianego filozoficznie i egzystencjalnie.

Dyskusje nad humanistycznymi alternatywami eksponowały znaczenie pozaekonomicznych wskaźników rozwoju, w tym rolę elit społecznych oraz inspirowanie wrażliwości i kreatywności ludzi zdolnych do budowania świata bez przemocy, w duchu wewnętrznego pokoju i sprawiedliwości społecznej.

Na tym tle ukazywane były edukacyjne alternatywy. Pisała:

Zarysowuje się konieczność ustalenia pewnego rodzaju kodeksu wartości podstawowych, które mogłyby stanowić podstawę społecznego współżycia ludzi na całym świecie, a jednocześnie pewne podstawowe minimum edukacyjne. Wszędzie poja-

¹² Komitet Prognoz PAN istnieje od pięciu dekad, jego nazwa zmieniała się, w tym przeszła od sformułowania Komitet „Prognoz 2000” do Komitet „Prognoz 2000 Plus”.

wia się troska o zachowanie równowagi ekologicznej jako podstawy istnienia życia na ziemi, o poszanowanie praw, ale i obowiązków ludzkiej jednostki w kontekście postulowanego społeczeństwa obywatelskiego, przeciwstawianego wszechmocy państwa, poszanowanie inności, zwłaszcza odmienności kulturowych, umiejętność rozwiązywania konfliktów i współdziałania (Wojnar, 2000, s. 40).

Również w swoich ostatnich na ten temat przemyśleniach, związanych z niedawnymi wydarzeniami, w książce, która była jej końcowym dziełem Wojnar pisze:

Żyjemy dziś w czasach dramatycznych przemian o charakterze globalnym, jakie zachodzą w kondycji współczesnego świata. Panująca już powszechnie pandemia pociąga za sobą pogłębiające się zjawisko pandemicznej depresji. Nowej egzemplifikacji wymaga określenie „złe samopoczucie członków ludzkiej wspólnoty” (Wojnar, Piejka, 2021, s. 8).

W opracowaniach Wojnar zwraca również uwagę na znaczenie pedagogiki pokoju (Wojnar, 2000b). Także tu kieruje swoją uwagę na świat wartości, w którym poszukuje wspólnej płaszczyzny dialogu i porozumienia ludzi w coraz bardziej podzielonym, zróżnicowanym świecie. Jej nawoływania do wychowania w duchu pokoju, w duchu wspólnoty i sprawiedliwości, w duchu równowagi porządku cywilizacyjnego, w jakim przyszło nam żyć jeszcze mocniej brzmią dziś wobec wojny, która wybuchła za naszą wschodnią granicą.

W tym kontekście jedynym panaceum na czające się zło byłby powrót do podstawowych humanistycznych wartości, które wydają się istotnym gwarantem przetrwania człowieka w nieprzyjaznym świecie. W tym też kontekście jako najwyższe zobowiązanie jawi się według Ireny Wojnar humanistyczna pedagogika.

Bibliografia

- Pankowska K. (2004). Wywiad z Profesor Ireną Wojnar. W: J. Kamińska (red.), *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pankowska K. (2009). Profesor Irena Wojnar. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Estetycznego*, 14.
- Pankowska K. (red.) (2010). *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji estetycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Pankowska K. (2017). Teoria wychowania estetycznego – prekursorzy i twórcy. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3.
- Piejka A. (2013). *Irena Wojnar – monografia bibliograficzna*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Wojnar I. (1964). *Estetyka i wychowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojnar I. (1968). *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

- Wojnar I. (1976). *Teoria wychowania estetycznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojnar I. (1976). *Wizja człowieka uskrzydłonego, wstęp do: H. Read, Wychowanie przez sztukę*. Wrocław: Ossolineum.
- Wojnar I. (1982). *Estetyczna samowiedza człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojnar I. (1984). *Sztuka jako podręcznik życia*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wojnar I. (1990). *Pedagogia e valori umani. 10 lezioni all'Universita degli Studi di Padova*. Padova: Liviana Editrice.
- Wojnar I. (1991). *Muzeum czyli trwanie obecności*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojnar I. (2000a). *Humanistyczne intencje edukacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Wojnar I. (2000b). *Kultura pokoju – idea i zadania edukacyjne*. W: J. Brągiel, Z. Jasinski (red.) *W kręgu humanistycznej edukacji*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Wojnar I. (2016). *Uniwersytet to nie „posada”, ale sposób życia...* W: *Nasz Uniwersytet. Wspomnienia pracowników Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wojnar I. (2020). *Kongres pedagogiczny na przełomie... 50-lecie Światowego Kongresu Pedagogicznego na Uniwersytecie Warszawskim – z prof. Ireną Wojnar rozmawia Adam Fijałkowski. Kwartalnik Pedagogiczny, 2*.
- Wojnar I., Piejka A. (red.) (2021). *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji. Zbiór studiów*. Warszawa: PAN, Komitet Prognoz Polska 2000 Plus.
- Wojnar I., Pielasińska W. (red.) (1990). *Wychowanie estetyczne młodego pokolenia – polska koncepcja i doświadczenia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojnar I., Witalewska H., Lipowski M. (2009). *O humanistyczną wrażliwość nauczycieli*. Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.